

Att synliggöra det osynliga i mänskliga möten – Kod, identitet och interkulturell pedagogik

María Borgström

Interkulturell pedagogik har enligt min uppfattning som ett av sina viktigaste syften att synliggöra det osynliga i mänskliga möten. Det osynliga innefattar de betydelser i kommunikationen som är underförstådda för individer eller grupper. En av själva förutsättningarna för mänsklig kommunikation är att man kommer åt det implicita, det outtalade. För att möten mellan människor ska bli verkliga möten krävs att de som möts har kunskap om sig själva och förståelse för att individer eller grupper kan lägga olika betydelser i samma fenomen. Olika individer och grupper använder sig av olika koder. En kod kan ses som en oskriven överenskommelse som är knuten till olika sociala, språkliga och kulturella sammanhang, där individer eller grupper utvecklar sina identiteter. Identiteten utvecklas i ett samspel,¹ genom en process som äger rum i interaktion med signifikanta andra inom de kontexter som individer eller grupper möter, söker eller vistas inom.² I denna process är de sociala relationerna av stor vikt. Tillgång till ”signifikanta andra” är beroende av vilka relationer man har, vilket i sin tur påverkar utvecklingen av såväl språk som identitet. Identiteten kan ses som en process som utvecklas genom det dialektiska förhållandet mellan begreppen idem och ipse, där idem står för ”sammahet” och ipse för ”självskap”. I denna process

¹ Mead, 1969, s. 136-138.

² Personer med särskild betydelse för individen kallar Mead ”signifikanta andra”. Termen ”signifikanta andra” introducerades av psykologen och filosofen William James 1890. Han menade att den sociala jämförelsen var en viktig del av självuppfattningen, och att denna behövde ses i termer av just ”signifikanta andra”, det vill säga den referensgrupp vi söker oss till från början i våra liv. Enligt James gör vi jämförelser med personer vi vill likna på något sätt, eller som vill uppnå samma mål som vi strävar mot. För begreppet signifikanta andra, se Mead, 1969.

blir identitet något som är både beständigt och föränderligt.³ Koder är knutna till olika diskurser (i Foucaults mening) eller doxor (med Bourdieus synsätt). En diskurs kan ses som det språk som används inom en viss specifik grupp. I diskursen ingår det talade språket och social praxis (beteende, värden, sätt att tänka, kläder, vanor, perspektiv, smaker och så vidare).⁴ En doxa kan definieras som det kollektiva undermedvetna, vars innehåll inte ens behöver nämnas utan tas för givet. En doxa utgörs av de mentala representationerna av den sociala världen. Det är en representation av hur världen är, och hur den borde vara.⁵

I denna artikel kommer jag att diskutera relationen mellan kod, identitet och interkulturell pedagogik utifrån exempel från min egen forskning. En kod är relaterad till både diskurs och doxa, och jag kommer att visa hur dessa begrepp hela tiden är relaterade till varandra. Jag kommer också att behandla kodväxling, det vill säga hur talare medvetet eller omedvetet växlar mellan två olika språk i möten med andra, och jag kommer då att diskutera hur det speglar identitet och perspektivbyte.

Interkulturell pedagogik har utvecklats utifrån den kulturella mångfald som finns i olika utbildningssammanhang. Denna mångfald har framför allt uppstått genom den internationella migrationen, den kulturella globaliseringen och människors flykt undan krig eller förföljelse. Paul Gorski menar att den interkulturella pedagogikens praxis många gånger inte tar tillräcklig hänsyn till existensen av olika sociala och politiska hierarkier.⁶ Det innebär i praktiken, hävdar han, att många pedagoger är omedvetna om den sociopolitiska kontext inom vilken de agerar och vad den betyder för deras egen praxis. Medvetenheten om vilket sociopolitiskt sammanhang man verkar i, och medvetenheten om att människor har växt upp under olika villkor och kan ha olika perspektiv eller värderingar är en av de viktigaste förutsättningarna för att möten mellan människor och grupper ska kunna äga rum över huvud taget. Att medvetandegöra pedagoger om den sociopolitiska kontexten blir därmed ett sätt att synliggöra det osynliga i mänskliga möten.

Att visa eller dölja vad man uttrycker är namnet på en studie som genomfördes i Barcelona, där jag studerade hur marockanska ungdomar som socialiseras in i olika språk och kulturer, i första hand majoritetssamhällets kultur och hemmets minoritetskultur, uttryckte sin identitet i mötet med värden som präglas av det spanska samhället liksom med sina föräld-

³ Ricoeur, 1992.

⁴ Gee, 1990.

⁵ Bourdieu, 1977.

⁶ Gorski, 2010, s. 515-525.

rars kulturarv.⁷ Det som skiljer dessa världar åt är bland annat religionen, språket och sättet att förhålla sig till livet och se på världen. Dessutom finns det en historisk relation mellan Marocko och Spanien, som Katalonien ingår i, att ta hänsyn till. De muslimska araberna och berberna erövrade Spanien på 700-talet e. Kr. och deras ättlingar levde sedan där i fyrahundra år. Det har funnits och finns fortfarande på grund av denna historia många fördomar om ”den andre” både på spansk och på marockansk sida. På den marockanska sidan används ordet *burka* för att beteckna andra klassens spanjorer eller européer. I Spanien kallas de som kommer från Marocko eller är araber eller berber för *moros*.⁸ Termen *moros* uttrycker idag känslor av hot och baseras på bilden av ”invandraren” och ”fundamentalisten” som en och samma person.⁹

De bilder många spanjorer har av *moros* reflekterar ett slags kollektivt medvetande och dessa bilder återspeglas i det dagliga livet, genom massmedier, i politiken, i arbetsrelationer och i allehanda andra sammanhang. Den etniska bilden och rasstereotypen av ”moren” kombineras med en klasstereotyp: Det är inte samma sak att vara en miljonär från Persiska viken som att vara en berb eller en arab från Marocko.¹⁰

Ungdomarna som deltog i min studie måste ständigt hitta nya strategier att förhålla sig till i sin omvärld. Vilka strategier de väljer beror på den situation de lever i eller på vilken position de tilldelas i de sociala sammanhang de ingår. Ofta handlar det om ett val mellan att visa eller inte visa vad de tänker, att röja eller inte röja vem de är, det vill säga hur de ska framställa sig själva inför andra.¹¹ Sådana val påverkar också deras identitet.

⁷ Identiteten utvecklas i ett socialt samspel, i vilket individen internaliserar kulturen och formar och utvecklar sin självbild i identifikation med andra. Kulturens värdesystem, det vill säga de föreställningar och sociala regler som finns inom kulturen, förmedlas och bevaras enligt Schieffelin främst genom språket. Språket är det instrument eller den medierade handling som individen använder sig av för att kommunicera med andra, för att tänka och för att internalisera olika kulturella värden. Se Schieffelin & Ochs, 1986; Vygotsky, 1978; Wertsch, Buenos Aires, 1978.

⁹² Ordet *morer* härstammar troligen från det feniciska ordet *mawharim*, ”västerlänningar”. Romarna brukade namnet *mauri* om berberbefolkningen i de romerska provinserna Mauretania Caesariensis och Mauretania Tingitana i Nordafrika. Ordet har upptagits i övriga västeuropeiska språk från kastilianskans *moros*, som var de kristnas benämning på de araber och islamiserade berber som erövrade Pyreneiska halvön på 700-talet och vars välde successivt återerövrades av de kristna fram till 1492, då morernas sista fäste Granada föll.” Ur *Nationalencyclopedia* (NE). Höganäs, 1994.

⁹³ Dieste, 1997, s.33.

¹⁰ Ibid, s.149-150.

¹¹ Se Borgström och Goldstein-Kyaga, 2006.

En av de grupper som jag studerade bestod av flickor i fjorton- och femtonårsåldern som träffades i en diskussionsgrupp.¹² De hade sitt ursprung i olika marockanska städer som Casablanca, Tetuán, Larache och Tánger. Alla utom en, Ema, som hade gått hela sin skoltid i Barcelona, hade genomgått låg-, mellan- och högstadieskolan i Marocko. Flickorna diskuterade bland annat giftermål, och under samtalet växlade språket mellan spanska och arabiska. Att växla språk är en strategi som ungdomarna använder, och den innebär mycket mer än att bara byta språk. Här följer ett exempel på denna strategi. Det som står i fetstil var det som ungdomarna sade på arabiska.

Samtalet handlar om vad de tänker göra inom den närmaste framtiden. Ema börjar med att tala på arabiska och frågar en annan flicka i gruppen: **”Kommer du att gifta dig?”** Flickan blir förvånad, varpå Ema upprepar frågan på spanska och tillägger: ”Om det gäller mig, om jag ska gifta mig, och min man ... **han skulle säga till mig att jag måste stanna hemma, eller att jag inte ska studera, jag skulle åka hem och fortsätta studera. Och du, vad ska du göra?**” En flicka svarar ”Jag kan **inte** göra någonting.” Ema frågar då **”Att arbeta eller studera?”** Alla flickorna svarar på arabiska att de tänker studera. En säger att hon ska läsa medicin. När hon säger detta skrattar de andra flickorna högt. Samtalet fortsätter **”Men om du vill något, kommer din mamma att tillåta det?”** Flickan svarar att hon tror det. Ema tillägger **”När du är stor och vill fortsätta att studera kommer din pappa att säga nej.”** Flickan svarar då **”Nej, nej, han kommer att säga till mig att du kan göra det här ... men inte det där. Han kommer att ge mig råd.”** Ema frågar därefter var och en av flickorna **”Och vad kommer du att göra?”** En flicka svarar: **”Jag kommer att göra vad jag vill fast i smyg.”** De andra instämmer. Plötsligt säger en av dem: **”Hon spelar in oss!”** Det blir skratt och buller. En annan deltagare säger: ”Jag svär att hon spelar in det här.” En annan frågar: ”Har detta spelats in?”

Ovanstående samtal är intressant på flera sätt. Ema som har bott i Barcelona sedan hon var tre år säger här att hon inte kommer att böja sig inför vad hennes man tänker. Vi ser att hon försöker provocera sina kamrater, som har vistats kortare tid i Barcelona. Hon motsätter sig de outtalade värderingarna, det vill säga doxan som dominerar bland vissa grupper av marockaner, att man som kvinna måste böja sig för mannens vilja. De andra ungdomarna säger att de ska studera eller arbeta. Ema frågar en av delta-

¹² Undersökningens data samlades in i grupper av fyra, där deltagarna fick samtala om olika ämnen (fritiden, familjen, framtiden och skolan). Samtalen filmades, och ungdomarna fick tala vilket språk de ville (arabiska, berbiska, katalanska och spanska). I Barcelona talas normalt både spanska och katalanska.

garna, som ska läsa medicin, om hennes mamma kommer att tillåta det. Hon svarar ja, men Ema tror inte att det stämmer med verkligheten eftersom hon tror sig veta att föräldrarna har en annan åsikt. Ema frågar sedan vad de andra ska göra, och alla svarar på ett liknande sätt som kan sammanfattas med ”Vi kommer att göra vad vi vill, men i smyg.” Detta tolkar jag som att flickorna kommer att göra allt för att få sin vilja igenom, men de vill inte att andra (föräldrarna, omgivningen) ska få veta det.

Efter diskussionen uttrycker ungdomarna en rädsla för att det som de sagt har spelats in. Deras kommentarer visar att de inte alltid kan säga öppet vad de egentligen vill, och de känner sig inte säkra trots att de har sagt vissa meningar på arabiska. Det finns fler exempel som liknar denna konversation i min forskning om marockanska ungdomar i Katalonien.¹³ Speciellt flickorna bytte ofta till arabiska och använde det som ett slags hemligt språk under fokusgruppmötena. Detta skulle kunna tolkas som ett ungdomsfenomen, men de marockanska flickorna tenderar att byta till arabiska just när de säger något som de vet inte är kulturellt passande. Jag menar att de marockanska flickorna vet att i deras hem råder en viss doxa, det vill säga vissa idéer, traditioner och föreställningar som föräldrarna vill att de ska följa. Så som de framställer det vill de inte alltid följa föräldrarnas ”råd”, men de säger inte detta klart och tydligt, utan de använder det arabiska språket för att uttrycka det. Detta är för mig ett tydligt exempel på ”flytande doxa”, det vill säga att de lämnar föräldrarnas doxa. Samtidigt är de oroliga för att samtalet spelas in. Det kan tolkas som att de varken litar på föräldrarna eller på representanterna från majoritetssamhället, i det här fallet den som genomför gruppsamtalet och intervjun.

Hur relateras doxa till diskurs?

Doxa är enligt Platon en tro, en uppfattning eller en åsikt. En doxa utgörs av idéer och representationer som är närvarande hela tiden och överallt, och som är så naturliga att de blir osynliga. Dessa idéer verbaliseras inte, men eftersom de är premisser för allt man gör och allt man tänker så uttrycks de i diskursen genom indirekta referenser.

När en person växer upp i en mångkulturell miljö, såsom de marockanska ungdomarna i Barcelona gjort, blir han/hon medveten om existensen av olika doxor. Ungdomarnas föräldrar bär på idéer och föreställningar i sitt kulturella bagage från ursprungslandet. I det ingår bland annat vilka princi-

¹³ Se Borgström & Goldstein-Kyaga, 2006.

per man ska följa. I Barcelona möter ungdomarna ett annat sätt att förhålla sig till omvärlden, en annan doxa än den föräldrarna företräder.

Bourdieu talar om en flytande doxa som rör sig mellan det han kallar det ortodoxa och det heterodoxa. Det ortodoxa innebär ett korrekt socialt agerande, och det heterodoxa är en avvikelse från detta.¹⁴ Det är viktigt att minnas att bedömningen om man avviker eller ej beror på ur vilken position man betraktas, i vårt fall här ur föräldrarnas eller majoritetssamhällets.

Doxan, dit de kulturella koderna hör, innebär för det vetenskapliga fältet de normer som är styrande för handlandet och för de strategier som anses möjliga. Doxan relateras till normer och värderingar som utgör själva livets riktlinjer. "Värderingar" utgör moraliska principer som kontinuerligt ändras och överförs från generation till generation. Varje kultur innehåller värderingar om vad som är bra och dåligt. Våra värderingar genererar sedan normsystem som ger allmänna riktlinjer för hur vi bör uppföra oss. Människorna i en viss kultur följer dem mer eller mindre utan att reflektera över dem.

I allt umgänge använder vi olika sociala, språkliga och kulturella koder. Koder kan ses som ett symbolsystem som förändras beroende på omständigheterna. Symboler är betydelsebärande enheter som är en produkt av dessa språkliga, kulturella och sociala relationer. De marockanska ungdomarna i mitt exempel ovan är medvetna om de olika koder som gäller. I interaktion med andra använder de olika strategier för att visa vem de vill vara och vilken identitet de vill framhäva beroende på positionen i gruppen och beroende på vem eller vilka de vill identifiera sig med. De vill exempelvis inte explicit uttrycka vad de tycker och vilka värderingar de har inför intervjuaren när de talar arabiska sinsemellan.

Med doxa avses i detta sammanhang vidare det aktuella sociala systemets *vedertagna föreställningar*, det vill säga sådant som inte kan betvivlas eller ens diskuteras inom systemets ramar. Med utgångspunkt från den franske sociologen Pierre Bourdieu är det enligt min mening rimligt att påstå att man inom olika kulturella system har ett " eget " språk och en diskurs som gör att vissa aspekter av det sociala systemets funktion förblir dolda.¹⁵ Såsom vi har sett i intervjuexemplet uttrycker kodväxling inte bara olika psykologiska och sociala begränsningar, utan också deltagarnas uppfattningar av vad som är givet och tillåtet enligt deras meningsskapande. En diskurs är

¹⁴ Bourdieu, 1977.

¹⁵ Gee, 2005. En diskurs innebär enligt Gee språk i användning. I en diskurs ingår både muntligt språk och social praxis (beteende, värden, sätt att tänka, kläder, vanor, perspektiv) inom en specifik grupp.

det som anger normerna. Den bestämmer hur vi ska förhålla oss till ett visst fenomen eller en viss åsikt. Diskurser påverkar även vårt språk och vår vardag i stor utsträckning.¹⁶

Doxa råder när den sociala ordningen är bekräftad, när rytmen är synkroniserad och då normer accepteras och reproduceras av det stora flertalet. Bourdieu menar att det är detta som kännetecknar ett mänskligt samhälle. Samhället och kulturen fungerar som en hierarkisk organisation där alla vet sin plats. Doxa är med andra ord en diskurs som är så dominant och så tagen för given att den är minimalt (om ens alls) ifrågasatt.¹⁷

En doxa utgörs också av praktiska taxonomier som vi använder oss av i vardagslivet. Det handlar om system för klassificering som är tagna för givet och ständigt reproduceras. Sammanfattningsvis är en doxa enligt min tolkning en diskurs vars alternativ antingen inte diskuteras eller också inte är formulerade ännu.¹⁸ Enligt Bourdieu ingår ”också symboliska maktrelationer som aktualiseras mellan talare och eller sina respektive grupper” i all språklig kommunikation, och därmed blir det möjligt att koppla samman doxa med diskurs.¹⁹

En diskurs kan i vetenskapliga sammanhang ses som en helhet av sammanhängande uttryck, utsagor och begrepp, till exempel den moraliska, den vetenskapliga eller den religiösa diskursen. Den franske idéhistorikern Michel Foucaults diskursbegrepp kan ses som en outtalad, ofta omedveten struktur som styr människors handlingar.²⁰ Diskursen kan därmed betraktas som handlingens referensram.²¹ Central för Foucault är tanken om språket som kulturens meningsbärande enhet, och den sfär där makten är konstituerad och konstitueras.

I sin tidiga filosofi var Foucault strukturalistisk och utgick från samma tradition som bland andra antropologen Claude Lévi-Strauss. I sina senare verk såsom *L'Archéologie du savoir* började han dock distansera sig från denna tradition, och blev snarare poststrukturalist eller postmodernist.²² Vad Foucault visar i sina olika verk är hur olika strukturer i olika epoker tillåter olika slags diskurser.

I samband med vår tids globalisering har den allmänna diskussionen om monokulturalism ifrågasatts, och det blir allt viktigare att synliggöra vad de

¹⁶ Foucault, 1997.

¹⁷ Bourdieu 1977, s. 161-163.

¹⁸ Ibid, s.164-170.

¹⁹ Bourdieu, 1999.

²⁰ Foucault 1997.

²¹ Ärje, 2010, s. 7-20.

²² Foucault, 1972.

olika diskurserna uttrycker. Lorentz diskuterar den monokulturella diskursen i dagens Sverige som konstruerats utifrån en viss språklig och kulturell kontext, och hur den påverkar pedagogers förhållningssätt i deras pedagogiska verksamhet.²³ Denna språkligt konstruerade verklighet är enligt Sara Dalgren en monokulturell, etnocentrisk och diskriminerande verklighet.²⁴ Det innebär att den dominerande diskursen inkluderar vissa individer i normaliteten, medan andra exkluderas. ”De andra” betraktas som avvikare och ”annorlunda”. Det är kanske därför som de marockanska ungdomarna inte vill att deras tankar ska komma i öppna dagar. De vill inte bli exkluderade av sina familjer och inte heller av majoritetssamhället (i detta fall det katalanska samhället). Medvetenheten om de olika diskurserna som i hemmet och i samhället gör att de inte vill säga öppet vad de tycker och tänker, och därför använder de ibland arabiska. Elmeroth menar att den monokulturella diskursen ger upphov till vad hon kallar en ”etnisk maktordning”, vilket innebär att de som har en annan härkomst än svensk ses som avvikare från ”normaliteten”, det vill säga från att vara svensk.²⁵ På samma sätt ser de marockanska ungdomarna sig själva som avvikare från ”normaliteten”. En viktig skillnad är att de även avviker från ”normaliteten” i hemmet.²⁶ Kodväxling blir därmed en strategi för att handskas med deras dubbla situation.

Foucault ser begreppsparat normalitet-avvikelse som diskursiva konstruktioner. Han menar att det är de normalas behov av det onormala som utgör grunden för konstruktionen av denna typ av diskurs, och den reproduceras sedan genom människors sociala interaktioner.²⁷

Att synliggöra den monokulturella diskursen är därför för mig ett sätt att tillämpa interkulturell pedagogik.

Kod, kodväxling och identitet

Kod kan ses som en överenskommelse som är knuten till olika sociala, språkliga och kulturella sammanhang vari individer eller grupper utvecklar sin identitet. Ungdomar som är uppväxta i mångkulturella sammanhang använder kodväxling för olika syften. I exemplet ovan såg vi hur de marockanska ungdomarna kodväxlar, det vill säga byter språk för att inte öppet visa vad de själva tycker.

²³ Lorentz, 2007; Lorentz, 2009.

²⁴ Dalgren, 2010.

²⁵ Elmeroth, 2008.

²⁶ Jfr Borgström, 1998.

²⁷ Foucault, 1983.

Termen kodväxling används ofta inom tvåspråkighetsforskningen för att beskriva att tvåspråkiga personer byter språk under ett samtal. I min forskning har jag använt begreppet i en mer utvidgad betydelse, där kodväxling både innebär växling mellan olika språk och kulturella koder för ungdomar uppväxta i ett mångkulturellt sammanhang. Kodväxling är också något som många av dessa ungdomar använder som identitetsmarkör.²⁸ Det gäller till exempel när marockanska ungdomar börjar trumma och recitera ur Koranen på arabiska mitt i ett samtal som förs på spanska. Jag uppfattar det som ett sätt från ungdomarnas sida att vilja framställa sig som muslimska marockaner. Att trumma och att recitera Koranen är ett uttryck för önskan att skapa likhet inom gruppen, det vill säga att hänvisa till sin identitet som *idem*. Trummandet i den katalanska kontexten blir samtidigt en demonstration av deras särskildhet och genom den skapas deras identitet i betydelsen *ipse*. På så sätt utvecklas deras identitet både som kontinuitet och som förändring i samverkan.

Inom projektet *Globalisering och identitet* som jag genomförde tillsammans med Katrin Goldstein-Kyaga anordnades gruppdiskussioner med ungdomar av olika ursprung födda i Sverige, det vill säga personer som tillhörde den så kallade andra generationen.²⁹ Att kodväxla var en av de strategier som urskildes. Många ungdomar påpekade att de kunde gå in i och ut ur olika kulturella, sociala och språkliga sammanhang genom att växla mellan olika språk och koder. De hade utvecklat en förmåga att se saker ur olika perspektiv.

Det kan vara en styrka att ha förmågan att kunna sätta sig in i andras situationer och kunna förstå. Då kan man använda olika filter.

I ett annat exempel ser vi hur man strategiskt kan använda sig av kodväxlingen till sin egen fördel.

Jag har alltid känt mig privilegierad, att känna till två olika sätt att se på världen. Inga problem. Argentinare tycker inte om brasilianare och tvärtom. Jag ser det och använder det till min fördel. När man träffar vissa personer vet man att man inte får säga vissa saker, därför att annars blir det ett problem.

²⁸ Borgström, 1998; Goldstein-Kyaga & Borgström, 2009.

²⁹ Ibid. Sammanlagt har sju gruppdiskussioner anordnats inom ramen för projektet, och några av dem har gjorts i samband med att studenter skrivit uppsatser, bland annat en diskussion anordnad av Feryan Deniz med assyrier/syrianer, en med spansktalande av Irma Miranda och en med blandat ursprung med hjälp av Ulrika Fritz respektive Helena Engberg.

Många av de ungdomar som vi intervjuade ingår i multietniska sammanhang där de dagligen växlar mellan olika språk och kulturer. För de flesta är det så självklart att de inte ens tänker på det. Det blir helt enkelt en del av deras identitet.

Språk och identitet hänger samman i flera bemärkelser. Språket har stor betydelse för bevarandet av identiteter. Vi definierar oss själva och blir definierade av andra genom språket. Vårt sätt att tala ”avslöjar” och kommunicerar vår kulturtillhörighet.

Överföring av traditioner, seder och bruk mellan generationer sker även till stor del via språket. Språket utgör ”den medierade handling” som individen använder sig av för att skapa mening genom att agera med andra i olika sociala situationer. Tillgången till flera språk innebär också tillgång till olika sätt att se på världen och till olika sociala regler för kommunikation. Därigenom kan individen lättare bli delaktig i olika kulturella sammanhang. Att behärska flera språk ger möjlighet att uppfatta underliggande nyanser i skiftande kulturella situationer. Att lära sig ett språk innebär att man lär sig de lingvistiska strukturer och regler som gäller för språket. Men man lär sig också att använda språket på ”rätt” sätt genom att tolka innebörden av de sociala interaktionerna i ett bestämt sammanhang.³⁰ Språket som används i den sociala interaktionen både kodar och avkodar viktig information om sociokulturella världar, trosföreställningar och ideologier i den kontext de härrör ifrån.³¹

Genom kodväxlingen kan människor uteslutas eller inkluderas i gemenskapen beroende på om de behärskar språken och koderna ifråga. Därmed ger kodväxlingen möjlighet att sätta eller upphäva gränser mellan grupper som talar olika språk eller behärskar olika kulturella koder.³²

När språket är den viktigaste dimensionen inom en gruppidentitet kan kodväxling användas för att bekräfta eller bevara gruppidentiteten. Latinamerikanska ungdomar i Sverige som blandar svenska och spanska i sitt tal markerar en positiv identitet och tillhörighet inom den svenska latingruppen. De som övergår till att enbart tala svenska avlägsnar sig därmed från gruppen.

Växling mellan språk ingår i ett större sammanhang av identitetsmarkering, där ungdomar kan uttrycka sin särart genom att tala ett blandat språk sinsemellan. Både ord, gester, skämt och ironi kan utgöra hemliga

³⁰ Schieffelin och Ochs 1986, s. 11.

³¹ Jfr Gee, 2005.

³² Heller, 1998.

koder som visar att ”vi tillhör samma grupp” och gentemot de andra som inte känner till uttrycket eller gesten.³³

Kodväxling och perspektivbyte

I de mångkulturella rum som uppstått som en följd av globaliseringen och migrationen blir det allt viktigare att kunna växla mellan olika kulturella koder. Ulf Hannerz menar att småskaliga samhällen kännetecknas av att de är kulturellt enhetliga på så sätt att människor tänker på ungefär samma sätt från vaggan till graven. Komplexa samhällen däremot kännetecknas av att man inte har samma kultur, utan man måste utveckla förhållningssätt för att hantera kulturell mångfald.³⁴ Detta gäller naturligtvis i ännu högre grad för det komplexa globaliserade samhället. Det kräver att människor lär sig att växla mellan olika kulturella koder.

Kodväxling innebär inte bara att man växlar språk utan också kultur. När man byter språk, byter man ofta också sitt beteende. María berättar om sin svenske man som bott arton år i Buenos Aires och inte bara talar spanska utan accent, utan också förändrar sitt beteende tillsammans med argentinare. Han börjar då gestikulera vilt.

Något liknande beskriver Yasmine, en flicka som deltog i en av diskussionerna på en gymnasieskola. Hennes far är från Egypten och hennes mor är svenska, och de talar såväl svenska som arabiska och engelska därhemma. Ibland kan det leda till komiska förvecklingar, men på det stora hela ser hon språkblandningen som något positivt som ger henne en ökad kulturell förståelse och hemkänsla i många länder samtidigt. Den här flickan ger uttryck för en trygg identitet och ser sin mångkulturella miljö som något fördelaktigt. Trots att hon inte behärskar arabiska perfekt känner hon sig hemma i Egypten: ”Om jag är i Egypten så är det de som är mitt folk, och där hör jag hemma.” Samtidigt känner hon sig hemma i Sverige. För henne är det ”jättehärligt och otroligt trivsamt” att ”hoppa mellan olika kulturer”. Hon har förstått att hon kan använda olika språkliga, sociala och kulturella koder i olika situationer, även om hon inte själv behärskar alla språk fullt ut. Det innebär att hon kan placera sig själv och vara delaktig i olika kulturella sammanhang. Detta upplever hon som trivsamt eftersom hon då vet hur man kan agera i olika kulturella sammanhang.

³³ Se Borgström, 1998.

³⁴ Hannerz, 1992, s. 40-44.

När man växer upp i en mångkulturell miljö kan införlivandet av värderingar tagna från olika kulturella sammanhang bidra med en metakunskap som i sin tur bidrar till öppenhet och en förmåga att se saker ur olika perspektiv och en förståelse för det annorlunda. I forskningsprojektet *Globaliseringen och identitet* kom Katrin Goldstein-Kyaga och jag fram till att personer som är uppvuxna eller har kontakt med och agerar i en mångkulturell kontext kan utveckla en *tredje identitet*. Denna identitet är en gränsöverskridande identitet. Den är inte uteslutande utan integrerande och det är även en typ av en kosmopolitisk identitet.³⁵ Det är en ”både och”-identitet. Som en flicka uttryckte det: ”Fortfarande så vägrar jag vara någonting halvdant. Jag är hundra procent si och hundra procent så. Jag är både och.” Det är en identitet som grundar sig på att individen accepterar sitt sammansatta etniska ursprung (såsom att vara svensk och att vara armenisk) eller där man integrerar olika beteenden som ibland kan vara motsägelsefulla (exempelvis som att vidröra en person eller att låta bli att vidröra någon när man hälsar). Personer med sådana identiteter kan kodväxla och konstruerar sin identitet i globala liksom lokala kontexter.

Den tredje identiteten har ungdomarna utvecklat tack vare att de har växt upp med många olika kulturella tillhörigheter från början (med föräldrar som kommer från olika länder), det vill säga i mer heterogena miljöer, eller att de är uppvuxna i mer homogena miljöer (med föräldrar som kommer från samma land), men under uppväxten har haft kontakt med andra sätt att tänka och vara på.³⁶ De ungdomar som ingår i transnationella nätverk är influerade av sina transnationella kontakter både genom sina resor, släktskap, arbeten och kommunikation via modern teknik, och de etablerar relationer på kort tid över långa avstånd, vilket är ett uttryck för vad vi kallar *globalschaft*. De är utrustade med vissa färdigheter, språkkunskaper, kulturkompetenser och ofta en öppenhet för och en nyfikenhet på kulturell variation. Kort sagt handlar det om egenskaper som är till stor nytta i ett globaliserat sammanhang, och som ger en större kulturell förståelse på ett generellt plan. Förmågan att anpassa sitt beteende och känslan av att vara hemma på olika platser och länder ökar därigenom. En flicka med assyriska rötter uttryckte det på följande sätt:

Jag med min assyriska kultur har lättare att smälta in i andra kulturer än kanske vad en svensk har. En svensk, som har bott i Sverige, och som har

³⁵ Den typ av kosmopolitism som dessa ungdomar har utvecklat är den som vi beskrev i inledningen, och som kan kallas verklig kosmopolitism. Jfr Hannerz, 1996.

³⁶ Ibid, s. 103.

tusen år gamla förfäder, som är lite så här ... homogen, så har jag lättare att smälta in i andra kulturer. Det märkte jag i Sydafrika. Där var jag tillsammans med en svensk tjej från min skola.

I Sydafrika var det helt annorlunda än i Sverige och USA. Där fanns det många kulturer. Själva sättet att se på människan var ... ja, man hade helt enkelt väldigt olika värderingar. Hon hade stora problem, ja hon förstod sig inte på professorerna, och jag tror inte hon trivdes så bra, som jag tror att jag kanske gjorde. Jag tror, att det är för att jag har min bakgrund, ja, att jag kommer från en kanske annorlunda kultur. Ja, jag känner igen det här.

Att växa upp inom olika etniska, sociala och kulturella kontexter och inför-liva skilda värdegrunder kan ge möjlighet till perspektivbyten. Att kunna se saker från olika synvinklar, att kunna "perspektivera", kan ses som en slags metakunskap som kan uppkomma i situationer där många kulturer möts.³⁷

Den typ av metakunskap som kan utvecklas i mångkulturella miljöer skapas inom en speciell kontext där människor agerar och skapar mening. Den postkoloniala teoretikern Homi Bhabha kallar dessa kontexter för det "tredje rummet", som kan ses som de kontexter där olika kulturella uttryck möts och bryts mot varandra.³⁸

Denna typ av kunskap eller insikt uppstår när man tvingas integrera helt motsatta världsuppfattningar. Det leder till att man måste höja sig till en nivå där de motsatta uppfattningarna blir integrerade. Båda dessa handlingar kan utgöra ett exempel på hövlighet. I det ena fallet utgör tacket ett hövlighetsuttryck, medan det i det andra fallet blir ett uttryck för bristande hövlighet eftersom tacket innebär att man ifrågasätter den andres gästfrihet. Den insikten leder till att man förstår att andra kan ha olika beteenden utifrån samma typ av syften.

Att utveckla identiteten i en mångkulturell kontext handlar om att tvingas se sig själv utifrån, och för att kunna se sig själv utifrån måste någon ha ifrågasatt ens egen inställning. Identitetsarbetet handlar både om att lära sig att behärska de symboliska system man ingår i och komma till insikt om sin egen plats i och mellan olika kulturella system, men ofta också om ett beslut att själv ta kontrollen över sin identitet.

Många ungdomar som befinner sig i den här situationen kan bygga broar mellan grupper av människor med olika synsätt på världen. Thomas Hylland Eriksen påpekar att människor med mångkulturell bakgrund kan

³⁷ Goldstein Kyaga & Borgström, 2009.

³⁸ Bhabha, 1994.

utgöra just brobyggare.³⁹ Detta kan de ofta helt enkelt för att de inte kan sägas tillhöra vare sig den ena eller andra den kulturen. Genom sin uppväxt tillhör de bådadera. En flicka från den assyrisk/syrianska gruppdiskussionen utvecklade detta tema på följande vis.

Jag tänkte bara säga det här som du sa att vi skulle tillhöra den västerländska civilisationen bara för att vi är kristna; det tror jag inte på. Vi har mycket mer gemensamt med muslimer; i många år har vi färgats otroligt mycket av deras kultur. Det är i princip, att vi går till olika ställen och ber, men vi är väldigt lika. Det finns inte alls stora skillnader mellan oss. Vi har precis samma sätt att umgås på, till exempel firar vi bröllop på liknande sätt; man anhåller om en flickas hand på samma sätt... Alltså vi är väldigt, väldigt lika.

Förmågan att se saker ur olika perspektiv kan bidra till bättre förståelse av kulturella sammanhang. Den förmågan har många ungdomar och den borde tas på allvar i samhället.

Att synliggöra det osynliga i mänskliga möten

Att synliggöra innebär att göra tydligt för den andre vad man menar eller att försöka förstå de osynliga strukturer som kan finnas i olika diskurser. Detta innebär i sin tur att individen i första hand bör vara medveten om att de andra som ingår i kommunikationen inte behöver ha samma värderingar och använda samma sociala, språkliga och kulturella koder som en själv.

För att man ska förstå sitt sammanhang måste individen få klart för sig vilka villkor hon eller han lever under. Ungdomar som är uppväxta i mångkulturella miljöer och som har utvecklat en tredje identitet lär sig att agera beroende på situation och kontext. De kan komma in i och ut ur skilda kulturella, sociala och språkliga sammanhang därför att de är medvetna om skilda sätt att bete sig. Dessa kunskaper är för dem explicita, det vill säga de behöver inte synliggöra dem. Sådana ungdomar kan därför bli broar mellan människor med olika synsätt.

I många sammanhang använder sig dessa ungdomar av vad man skulle kunna kalla öppna eller slutna diskurser. De använder sig av öppna diskurser när de vågar vara öppna och nyttjar då de rådande koder som behövs för att kommunicera deltagande i en grupp eller i ett samhälle. Den slutna diskursen utnyttjar de när de av rädsla för att skilja sig från en grupp eller ett samhälle vill undvika att öppet äga öppet vad de tycker och tänker. Det är

³⁹ Eriksen, 1999.

fallet med de marockanska ungdomarna i Barcelona som använder denna strategi. Å ena sidan vill de distansera sig från föräldrarnas doxa och närma sig det spanska samhällets, å andra sidan vågar de inte lita på majoritets-samhällets företrädare som är närvarande under intervjun. Detta har att göra med att det finns ett ojämnt maktförhållande mellan det spanska samhället och den marockanska gruppen.

Interkulturell pedagogik har, som jag började med att påpeka, som ett av sina viktigaste syften att synliggöra det osynliga i mänskliga möten. För att mänskliga möten ska kunna äga rum måste det finnas en ömsesidighet mellan parterna i fråga. Det innebär att de ska kunna agera på samma premisser. När vi möter personer uppväxta i olika kulturella sammanhang kan vi ibland träffa personer som inte förstår vilka koder som ska användas för att budskapet ska gå fram, eller personer som inte ens är medvetna om att koderna man använder kan vara annorlunda. Det kan handla om koder som för de flesta andra uppfattas som självklara. Vi kan också se att vissa ungdomar har utvecklat en tredje identitet och därför redan är medvetna om hur olika koder används i olika situationer. Denna metakunskap som en tredje identitetsposition innebär skulle kunna användas i undervisnings-sammanhang för att överbrygga olika kulturella, sociala och språkliga skillnader. Om en sådan kunskap inte finns, är det viktigt att pedagogen försöker synliggöra det osynliga. Det kan hon eller han göra genom att framhäva de kulturella och sociala sammanhang och de politiska hierarkier vari pedagogen själv ingår. Han eller hon kan göra eleverna medvetna om den diskurs som ingår i de inblandade parternas doxa så att de kan mötas.